

Karahanlı Türkçesinin İlk Eseri

Aysu Ata
(Ankara)

1069 yılında Balasagunlu Yusuf tarafından yazılan Kutadgu Bilig, günümüze kadarki dil ve edebiyat tarihi çalışmaları ile antolojilerde müslüman Türklerin ilk eseri olarak nitelendirilmiştir. Ancak Kutadgu Bilig'i eserde kullanılan dil yetkinliği, özellikle dinî terminolojinin kullanımındaki kusursuzluğu bakımından Karahanlı yazı dilinin ve islâmî edebiyatın ilk ürünü kabul etmek zordur.¹ Bunun yanında Kutadgu Bilig, Türk yazı dilinin başlangıcından itibaren Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış özgün küçük parçalar dışına Türk yaratısı olan üç büyük anıttan biridir. Bu anıtlar kronolojik olarak Köktürkçe ile yazılmış yazıtlar (Tonyukuk: 726?, Költigin: 732, Bilge Kagan: 735), Kutadgu Bilig (1069) ve Divânü Lugatî't-Türk (1072) şeklinde sıralanabilir. Daha çok budizm, maniheizm ve hıristiyanlıkla ilgili olan Eski Uygur Türkçesi yazmalarını bu kategoriye almamızın nedeni özel bir yazıya sahip oldukları halde yaratıcı olamamaları ve çeviri ile yetinmeleridir. Yalnız burada Uygurların çeviri eserlerde dinî kavramları belki de daha anlaşılır kılmak için giriştikleri Türkçeleştirme çabaları göz ardı edilmemelidir.

Balasagunlu Yusuf eserini memleketinde yazmaya başlamış, 1068 yılında Doğu Karahanlı devletinin merkezi olan Kaşgar'a giderek birbuçuk yıl sonra 1069 (H. 462)'da eserini tamamlamış ve dönemin hükümdarı Tabgaç Bugra Han'a (hük. 1056-1103) sunmuştur. Aynı yıllarda Kaşgar'da bulunma olasılığı fazla olan Türk aydınlarından biri de 1072'de Divânü Lugat'it-Türk'ü yazmaya başlayan ve 1074'te bitirip Bağdat'ta Abbasî halifesi Ebu'l-Kasım Abdullah'a sunan Kaşgarlı Mahmud'dur.

840'lı yıllara kadar Karahanlı soyu Ötüken merkezinden yönetilmiş, Uygur Türklerine bağlı kalmıştır. Karahanlılar Kırgızların ilk Uygur hanlığını

¹ H. Ersoylu, "Kutadgu Bilig'de Kur'an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar", *Türk Dünyası Araştırmaları* 15 (1981), s. 17-41. O. Cilacı, "Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Dini Motifler", *Millî Kültür* 58, Eylül 1987, s. 10-18.

yıkması üzerine merkezi önce Balasagun, 893'ten sonra da Kaşgar'da bulunan ilk Türk islam devletini kurmuşlardır. Kaşgar merkezli Karahanlı devletinde halkın yeni dini olan islâmîyetle tanışması Arapların buraya kadar so-kulamamasından dolayı İranlılar yoluyla olmuştur. 920'li yıllarda islâmîliği devletin resmî dini yapan (Abdülkerim) Satuk Bugra Han'dır. Ancak Karahanlı yurdunun bütünüyle islâmlaşması Satuk Bugra Han'ın 995'te ölümünden sonra gerçekleşmiş bu arada Kaşgar büyük bir kültür merkezi halini almıştır. DLT'te Türklerin Kaşgar'a verdikleri "Ordu Kent" ismi, 'Han'ın oturduğu şehir' anlamıyla kaydedilmiştir. Kaşgar'da yoğun olarak bulunan Kençeklerin türkleşmesi sonucu Kaşgarlı'nın zamanında bu şehrin halkı tamamen Türkçe konuşur olmuştur.

Karahanlı devletinin kültür merkezleri arasında sayılması gereken diğer bir isim de Balasagun'dur. Kaşgarlı Mahmud'un haritasının tam ortasında yer alan VII. yy'dan beri bilinen bu şehir, Moğolca Gûbâlık yanında Türkçe Kara-Ordu, Kuz-Ordu, Kuz-Uluş, Kök-Sagun gibi değişik adlarla anılmış Sûyâb adı verildiği dönemde Çimkent'in doğusundaki İspicab (İsficâb)'a bağlanmıştır. Soğd dili ve kültürünün de önemli bir merkezi olan ve 942'de budizme inanan Karahanlılar -Nizamü'l-Mülk'e göre "kâfir Türkler"- tarafından ele geçirilen Balasagun'un islâmlaşması ise 960-961 yıllarındadır. Maveraünnehr'i fetheden Harun bin Bugra Han 960'ta Balasagun'u başkent yapmıştır.²

DLT'de Balasagun ve İspicab şehirleri için başka adlar da kullanılmıştır: Balasagun için "kuzeydeki barınak, şehir" anlamında Kuz Ordu ve Kuz Uluş, İspicab için ise (Beyzâ), Sayram ve Saryam. Balasagun ve İspicab şehirleri gerek coğrafi açıdan gerekse dil-kültür bakımından tarihî kaynaklarda bir arada anılmaktadır. Örneğin, X. yy'ın sonlarına doğru eserini yazmış olan El-Mukaddesî, ana ticaret yolunun üzerinde bulunması nedeniyle İspicab'dan Balasagun'a kadar uzanan şehirler hakkında bilgi vermektedir. Kaşgarlı'nın da eserinde bu iki şehir arasında dil bağı kurmuş olması son derece önemlidir. Kaşgarlı, Balasagun ahalisinin Soğdça ve Türkçe konuştuklarını kaydettikten sonra bizim için asıl önemlisi olan İspicab'dan Balasagun'a kadar uzanan Argu ülkesi halkının dilinin çapraşık olduğu açıkla-

² Z. V. Togan, "Balasagun", *İA*, 14. Cüz, İstanbul 1943, s. 269-272. F. Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK Yayınları: 137, s. 65, 82, vd. A. Dilâçar, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yayınları: 340, Ankara 1972, s. 18-21.

masını yapmıştır.³ Bu açıklamanın nedeni İspicab veya Sayram'dan başlayarak Balasagun'a kadar uzanan iki dağ arasındaki bölgede XI. yy'ın ikinci yarısında tamamıyla türkleşmiş oldukları anlaşılan fakat daha önceki yıllarda iki dilli oldukları bilinen Arguların yerleşmiş olmasıdır.⁴

Yukarıdaki açıklamalardan sonra İspicab bölgesinde yazıldığını ileri sürdüğümüz bir başka esere, dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu Manchester (İngiltere) John Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar No. 25-38'de kayıtlı bulunan Kur'an tercümesidir.⁵ Türkçe yanında Farsça satırasası, kelime-kelime yapılmış bu tercümenin iki varaklık parçası Dublin, Chester Beatty Kitaplığı No. 54 ve 55'te kayıtlıdır. Bu fragmentleri A. J. Arberry tanıtmış,⁶ J. Eckmann ise bunların Rylands nüshası ile ilgisini kurarak çevriyazısını yapmıştır.⁷ İki fragment dışında Arapça metnin sülüs, Farsça ve Türkçe tercümelemlerin ise nesih tarzda yazıldığı Rylands nüshası 14 cilt, toplam 1145 varaktır. Özellikle sure başlarında olağanüstü tezhiplerin yer aldığı, genelde her sayfada üç satır bulunan bu nüshada ciltlere bölünüş Kur'an cüzlerine göre yapıldığından tam metnin 30 cilt tutmuş olduğu hesaplanabilmektedir.

Ne zaman, nerede, kim ya da kimler tarafından yapıldığını bilmediğimiz ilk Türkçe Kur'an tercümesinden itibaren Karahanlı Türkçesinden başlayarak tarihî Türk yazı dillerinde yapılmış pek çok tercüme bugün yurt içi, yurt dışı ve özel kitaplıklarda yerini almıştır. Bu şekilde M. Hamidullah "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümelemleri"⁸ yazısında seksen üç tercüme hakkında kısa bilgiler vermektedir.

İlk Türkçe tercüme hakkında kesin olarak bildiğimiz bir şey var ki o da Karahanlı yazı dili dönemi içinde ilk Farsça tercümeyle esas alarak yapılmış olduğudur. Kur'an'ın Farsçaya ilk tercümesi Samanî hükümdarı Mansur bin Nuh'un (hükümdarlığı 961-976) emri ile Taberî'nin Kur'an tefsiri esas alınarak Buhara'da toplanan bir kurul tarafından yapılmıştır. Satırasası kelime-kelime yapılmış ilk Farsça tercümenin önsözünde tercümenin nasıl, hangi amaçla, kimler tarafından yapıldığı açıklanmıştır. Bu açıklamada tercüme ku-

3 B. Atalay, *Divanü Lûgat-it-TürkTercümesi I*, Ankara 1940, s. 30.

4 F. Sümer, y.g.e, s. 76.

5 A. Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester*, Manchester 1934, s. 27-39.

6 A. J. Arberry, *The Koran Illuminated. A handlist of the Korans in the Chester Beatty Library*, Dublin 1967.

7 J. Eckmann, "Two Fragments of a Koran Manuscript with Interlinear Persian and Turkic Translation", *Central Asiatic Journal* XIII, Wiesbaden 1969, s. 287-290.

8 M. Hamidullah, *Türkiyat Mecmuası* XIV, 1964, s. 65-80.

rulunda İspicab'dan gelen iki âlimin de bulunduğu kayıtlıdır. Maverâün-nehr'deki İspicab halkının Türkçe konuştuğu bilinmektedir.

Elimizdeki mevcut Türkçe Kur'an tercümelerinin hiçbirisinde bu türden açıklamalar bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkçe ilk tercümenin ne zaman ya da kim/kimler tarafından yapıldığı sorularına kesin yanıt vermek mümkün değildir. Z. V. Togan Türkçe ilk tercümenin Farsça ilk Kur'an tercümesi ile aynı zamanda, Farsça tercüme yapan kuruldaki bir Argu Türkü tarafından yapıldığını ileri sürerken A. İnan ve F. Köprülü bu ilk Türkçe Kur'an metnini XI. yy'ın ilk yarısına yerleştirmiştir.⁹ Ancak bu görüşler varsayımdan öte gidememiş, gerek Togan gerekse İnan bu konuda tanıklar getirememiştir. Türk dilinin kilit eserleri arasında yer alan Türkçe Kur'an tercüme üzerine türkologların gereken titizliği göstermemiş olmaları yukarıdaki soruların aynı yoğunlukta günümüze kadar cevapsız kalmasına neden olmuştur.

Rylands nüshası ile birlikte Anonim Tefsir veya Orta Asya Tefsiri diye anılan nüsha (Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı Cod. Mus. As. 332 co-Wabidow 1914, No. 2575) ile Türk İslâm Eserleri Müzesi No. 73 ve Taşkent Özbek İlimler Akademisi No. 2854'te kayıtlı olmak üzere Karahanlı Türkçesi ile yazılmış olduğu ileri sürülen dört Kur'an tercümesi bilinmektedir.¹⁰ Bu dört tercüme hakkında Eckmann ve Borovkov'un Rylands nüshası ile Anonim Tefsir'in söz varlığını ortaya koyan çalışmaları dışında esaslı bir çalışma yapılmamıştır.¹¹ Bu nedenle de söz konusu tercüme yazıldığı tarih ve yer konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bildirimizde bu görüşlere yer verilmeyecek, sadece İspicab'da yazıldığını ileri sürdüğümüz nüsha yani Rylands nüshası üzerinde durulacaktır. Bu nüsha aynı zamanda bizim ilk Türkçe Kur'an tercümesi ve Kutadgu Bilig'den önce yazıldığını ortaya koyacağımız ilk Karahanlı metni olacaktır.

Rylands nüshasının ilk Türkçe Kur'an tercümesi ve ilk Karahanlı metni olabileceğini daha önce en açık şekilde ifade eden Ş. Tekin'dir. Tekin, bir yazısında İspicab'dan gelen iki âlimi vurgulayarak bunların bulunduğu kurul tarafından Farsça ilk Kur'an tercümesinin yapıldığını söylemiş ve bu Farsça

⁹ A. İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercüme üzerine bir inceleme*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961, s. 8.

¹⁰ J. Eckmann, "Eastern Turkic Translations of the Koran", *Studia Turcica*, Budapeşte 1971, s. 149-157.

¹¹ A. K. Borovkov, *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.*, Moskva 1963. J. Eckmann, *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akadémiai Kiadó 1976.

tercümenin Karahanlı Türkçesiyle yapılmış Rylands nüshasında da yer aldığı belirtilmiştir. Daha sonra söz konusu nüsha hakkındaki açıklamalarına şu şekilde devam etmiştir:¹² “Bu nüsha üç dillidir: Arapça, [satır altında: Farsça, [onun da altında, daha ufak harflerle:] Karahanlı Türkçesi. Acaba Türkçe metin Mansûr bin Nuh heyetinin bu Türk asıllı üyeleri tarafından mı meydana getirilmiştir? Eğer bu böyle değilse M. b. Nûh heyetinin hazırladığı Farsça tercüme, nüshalardan birinde Türkçesiyle birlikte niçin bir arada bulunuyor? İşte bunun izahı güç. Buna göre başka bir aksi delil çıkıncaya kadar ilk Karahanlıca Kur’an tercümesinin Farsçası ile birlikte Samanî hükümdarı Mansûr bin Nûh I zamanında yapılmış olabileceğini kabul edeceğiz. İşte Karahanlı yazı dilinin ilk örneği olan bu tercüme, aşağı yukarı 100 yıllık ara ile Yusuf Has Hacib’in çağdaşı ve büyük bir ihtimalle Karahanlı hanedanına mensup olan Mahmud el-Kaşgarî’nin Dîvânü Lügâti’t-Türk’ündeki Türkçe parçalar da aynı yazı dilinin temsilcileridir.”

Tekin, Rylands nüshasını ilk Karahanlı Türkçesi metni kabul ederken yukarıda alıntı yaptığımız parçadan anlaşılacağı üzere ilk Farsça tercümenin bu nüshada bulunmasını ve İspicab’dan gelen Türk dilli âlimlerinin Mansur b. Nuh’un emri ile toplanan kurulda yer almalarını göz önüne almıştır. Rylands nüshası hakkında baskıya hazır hale getirdiğimiz *Karahanlı Türkçesi İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Giriş-Metin-Notlar-Dizin* adlı çalışma Tekin’in bu görüşünü destekleyecek başka veriler ortaya çıkarmıştır.

Bunlardan ilki ve bizce en önemlisi Rylands nüshasının gerçekten İspicab bölgesinin dil özelliklerini içermesidir. Bu nüshada gelecek zamanın ve şartın hikâye birleşik çekimi için *-ğatum*, *-GAtI* / *-GAYtI*, *-GAtImIz* / *-ğaytımız* / *-katımız*, *-ğatınız*, *-GAtIAr* / *-ğaytılar* / *-ğaylartı* ve *-seti* ekleri de kullanılmıştır. Tarihî hiçbir metinde karşılaşmadığımız bu ekin, benzer ve bizce gelişmiş şekilleri sadece İspicab bölgesinde yazılmış eserlerde tespit edilebilmektedir. Bunlardan biri Sibicabî’nin 1397-98 yılında yazdığı ve Timur hanedanlarından Muhammed Sultan’a ithaf ettiği Gülistan tercümesidir. Yazarın adından *Sibîcâb = İspîcâb* (Sayram) şehrinden olduğu anlaşılmaktadır. Çağatay Türkçesinin ilk dönem eserlerinden kabul edilen bu tercümede İspicab bölgesine özgü diye nitelendireceğimiz dil özelliği yukarıdaki eklerin fonksiyonunda kullanılan *bolsadı*, *tirilsedi* ve *bolğaydı* örnekleridir.¹³ Yine

¹² Ş. Tekin, “Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü İle Türk Siyasi Birlikleri Arasındaki İlişkiler”, *Tarih ve Toplum* 101, 1992, s. 9-19.

¹³ J. Eckmann, “Sadî Gülistan’ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi”, *TDAY-*

Harezmi Hafız'ın divanında ve Hocendî'nin Letâfet-nâme'sinde gördüğümüz bu birleşik çekimlerle ne Harezmi ne de Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerde karşılaşılmamıştır. Yalnız Rylands nüshasında bu eklerin hikâye kısmını oluşturan morfemin *-tl* olduğunu diğerlerinde ise *-dl'*lı geçtiğini vurgulamak isterim.

Eckmann da Rylands nüshası, Letafet-nâme ve Gülistan tercümesi arasındaki bu benzerliğe dikkat çekmiş, şu sonucu çıkarmıştır:¹⁴ Bilindiği gibi Samanoğlu Mansur b. Nuh'un Kur'an'ı Farsçaya çevirmek vazifesini verdiği kurul üyeleri arasında İspicablı bir Türk de vardı. Bunun için Z. V. Togan ilk Türkçe Kur'an çevirisinin bu (Argu) Türk bilgini tarafından yapıldığını sanmaktadır. Rylands nüshasındaki Türkçe çevirinin de aynı bölgede yapılmış veya hiç olmazsa o bölgeye özgü bir dil özelliğini saklamış olduğu akla gelebilir." Eckmann aynı bölgede yazılan bu üç eser arasındaki ortak noktayı vurgulamakta isabetlidir. Ancak XIV. yy'da yazılmış Gülistan tercümesindeki *-ğaydı*, *-sAdl* eklerinin Rylands nüshasındaki *-GAtl / -GAYıl* ve *-seti* şekilleri daha arkaik olan yapıya işaret etmektedir.

Kutadgu Bilig ile Rylands nüshası Kur'an tercümesi arasında Kaşgarlı Mahmud'un DLT'te vurguladığı gibi Balasagun ile İspicab şehirleri arasındaki dil bağını ortaya koyan başka özellikler de mevcuttur. Bunların önemi iki eser dışında diğer tarihî metinlerde karşımıza çıkmamış olmasıdır. Örneğin, Rylands nüshasında tespit ettiğimiz (*anında* 38/31a2, *anından* 34/6a2) zamirlere ulanan çıkma ve bulunma durumu eklerinin ilgi ekinden sonra ulanmasına tek tanık bugüne kadar Kutadgu Bilig idi. Bu özellik Eckmann'ın makalesinden öğrendiğimize göre TİEM 73'teki Kur'an tercümesinde de geçmektedir.¹⁵

Yine KB ile Rylands nüshası arasındaki benzerliği ortaya koyacak diğer bir özellik 2. çokluk şahıs zamiri *siz* ve *sizler*'in yanında *siler*'in de geçmesidir: *silerni* 37/57b3; *silerni* 28/6a3, 30/76b3, 36/74a2; *silerke* 37/56b3, 37/58b2. Başka tarihî metinde karşılaşmadığımız bu şekil yine Eckmann'ın tespitlerine göre TİEM 73'teki tercümede yer almaktadır.

Bu durumda Rylands nüshası ve TİEM 73'te kayıtlı nüshanın benzerliği

Belleten 1968 (1969), s. 279.

¹⁴ J. Eckmann, "Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi (Rylands Nüshası)", *TDAY-Belleten* 1967, Ankara 1989, s. 58-59.

¹⁵ J. Eckmann, "Eine ostmitteltürkische interlineare Koranübersetzung", *Ural-Altaische Jahrbücher XXXI* (1959), s. 78.

de ortaya çıkmaktadır. Ne yazık ki son nüsha üzerine bugüne kadar Eckmann'ın makalesi dışına ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. A. İnan ise yazılarında bu nüshayı diğer Doğu Türkçesi Kur'an tercümelemleri ile karşılaştırmıştır. İnan "Eski Türkçe Üç Kuran Tercümesi" makalesinde Türklerin 950'de toptan müslüman olmalarından 100 yıl sonra yani XI. yy'da Kur'an'ı Türkçeye çevirdikleri tahminini yapmış ayrıca Anonim Tefsir, TIEM 73'deki nüsha ve Millet Kitaplığı Hekimoğlu Ali Paşa No. 9'daki nüshayı karşılaştırmış, bu üç nüshanın XIV. yy'dan kaldığını, çünkü bu tercümelemlerdeki kelimelerin çoğunun DLT'te bulunmadığını belirtmiştir. "Eski Kuran Tercümelemlerinin Dili Meselesi" yazısında İnan, "Her üç nüshanın bir asıl nüshaya dayandığını tercümelemlerin birbirine çok uygun olduğu göstermektedir." diyerek asıl nüshaya işaret etmiştir. Bu arada Rylands nüshasını tanıma fırsatı bulan İnan, "Eski Kuran Tercümelemlerinin Dili Meselesi II" yazısında söz konusu nüshada Farsça tercümenin bulunmasının dikkate değer olduğunu kaydetmiş ve "buna göre bizim tasavvur ettiğimiz asıl nüshaya daha yakın bulunması mümkündür" diyerek Rylands nüshasını diğer Doğu Türkçesi Kur'an tercümelemlerinden ayrı tutmuştur.

İnan, Kur'an tercümelemleriyle ilgili yukarıda adını verdiğimiz ilk çalışmasında Rylands nüshası dışına diğer Doğu Türkçesindeki üç tercümeyle söz varlığı bakımından DLT'le karşılaştırmıştır. Eserler arasındaki bu karşılaştırma gerçekten yazılış tarihini ve yerini tespit etme hususunda önemli ip uçları verir. Biz de bu konuda Rylands nüshasını KB ve DLT ile karşılaştırdık ve nüshanın gerek Uygur Türkçesi yazmaları gerekse bu iki eserle pek çok ortak kelime içerdiği tespitini yaptık. Aşağıda örneklerini vereceğimiz ortak kelimelerin önemi kullanımı bakımından bu eserlerle sınırlı kalmasıdır:

inçlen- [*tusu inçlen-*] 'faydalanmak, istifade etmek' = KB; *şuwşamak* 'gizli konuşma, fısıldaşma' = DLT; *amurt-* '(ses) alçaltmak, kısmak' = DLT *öpkesin amurt-* [Uyg., KB *amrul-* / *amrıl-* 'sükuna kavuşmak', *amul* / *amil* 'rahat, dingin, sakin']; *sıgır-* 'ıslık çalmak' = DLT *kuş sıkır-* 'kuş ıslık çalar gibi ses çıkar-'; *yelinigli* 'kor ateşli' = KB *yalın-* 'yanmak', *yalın* 'alev'; *irtte-* 'araştırmak, haberdar olmak' = KB, DLT; *liva* 'siyah, kara balçık' = DLT *liyü* 'kuruyunca kuru balçık haline gelen ince kumlu çamur'; *turulan-* 'sert, acımasız davranmak' = DLT *turı kişi* 'huyu sert olan adam'; *yaşanur-* '(göz) yaşarmak' = DLT *anıñ közi yaşanurdu*; *kızgıutluğ* 'azapla cezalandıran' = DLT *kızgıt* 'ceza, işkence'; *işler* 'kadın' = DLT; *üterçi* 'av için kullanılan hayvan, köpek vs.' = Uyg. *kuşçı iterçi*; *inçiklan-* 'şikayet etmek' = Uyg. *inçikla-*; *çınarıgılı* 'tasdik eden, doğrulayan' = Uyg., DLT *çınar-*; *tusu*

[*tusu inçlen-*] = Uyg., DLT; *muyanlık* ‘sadaka’ = Uyg., KB, DLT; *ürger-* ‘beyazlaşmak, aklaşmak’ = DLT, Anonim Tef. *ürşer-*; Uyg. *yürüner-*; *kewdeçi* ‘bir şeyin gücünü, etkisini azaltan’ = Uyg. *kev- küçsiret-*, DLT *küçin kew-*; *küêezçi* ‘gözetleyen’ = Uyg., KB, DLT; *inçrün-* ‘faydalanmak’ [*inçründür-* ‘nimet vermek, ferah içinde yaşatmak’, *inçrütme* ‘zevk, rahatlık, geçim’] = KB; *tamduq* ‘yakıt’ = DLT *tamduq / tamdu* ‘kuvvetli, alevli ateş; tuturuk’, Uyg. *tamtuk*; *apan* ‘eğer’ = Uyg., KB, DLT; *ap* ‘ne ... ne de, ya da, lakin, halbuki’ = Uyg., KB, DLT, Anonim Tef., *bıçığ* ‘söz, ahit’ = DLT, Anonim Tef.

Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz ortak söz varlığından başka DLT’te isimlere gelen ve bugüne kadar sadece T. Tekin’in birkaç satırlık açıklamasıyla kalan *+la* çokluk eki¹⁶ ile yine DLT’te emri pekiştirme amaçlı kullanılan *-a* ünlem edatının aynı fonksiyonda Rylands nüshasında geçmesi Karahanlı dönemi arasındaki benzerlikleri göstermesi bakımından önemlidir.

Kısaca gösterdiğimiz kanıtlardan açıkça görülmektedir ki Kur’an tercümeleri arasında Rylands nüshası en eski olanıdır ve büyük bir olasılıkla ilk Farsça tercüme yapan kuruldaki iki Türk âlimi tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece Karahanlı Türkçesinin KB’den önce yazılmış örnekleri bu eserle ortaya konmuştur.

¹⁶ A. Ata, “Türk Dillerinde *+la* Çokluk Eki”, *Doğu ve Batı Bağlamında Uluslararası Türk Dili ve Kültürü Konferansı, Şumnu Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi, 26-29 Ekim 2002, Şumnu-Bulgaristan.* .